

УДК 316.74 32+316.32(477)
DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2021.92.2>

І. В. МИКИТЮК

аспірант кафедри соціології історичного факультету,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНКЛЮЗІЇ ТА ЕКСКЛЮЗІЇ В СОЦІОГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ

Статтю присвячено проблемам дослідження інклюзії та ексклюзії в межах соціогуманітарних наук. Попри те, що питання інклюзії та ексклюзії входить до предмета професійного обговорення більшості соціогуманітарних наук, на сьогодні відчутно бракує інформації про реальні проблеми дослідження цих питань. Сучасні вітчизняні й зарубіжні теоретико-методологічні дослідження інклюзивного навчання ґрунтуються на філософських ідеях екзистенціалізму, прагматизму, постмодернізму, феноменології, що забезпечують практичне впровадження інтерактивного підходу, завдяки якому сформувалося підґрунтя інклюзивної освіти як у вітчизняних, так і в зарубіжних соціогуманітарних науках. З огляду на принцип методологічної відносності, відповідно до якого педагогічна парадигма інклюзивної освіти зумовлена певними філософсько-методологічними установами, феномен освітньої інтеграції реалізується у практичній освітній діяльності з оперттям на філософські та науково-теоретичні позиції. З огляду на вищесказане представлене дослідження присвячене аналізу стану та можливих перспектив вивчення теоретико-методологічних основ інклюзивного навчання на основі філософського осмислення цього феномену. Автором акцентовано на тому, що розроблення світоглядового фундаменту інклюзії та ексклюзії як нової соціокультурної реальності, а також вироблення методологічних засад пізнання закономірностей застосування й розвитку інклюзивних процесів можливе в таких аспектах, як філософсько-методологічний, історико-філософський, онтологічний, гносеологічний, аксіологічний, філософсько-антропологічний, соціально-філософський. Наголошено на тому, що формування гуманістичного середовища, яке забезпечує рівноправність суспільного буття людей, зокрема осіб з обмеженими можливостями життєдіяльності, можливе шляхом дослідження цього явища в різних соціогуманітарних науках, зокрема філософії, культурології, соціології, педагогіці. Сучасне співвідношення стану вітчизняної інклюзії та ексклюзії з теоретико-методологічними засадами соціогуманітарних наук забезпечить процес удосконалення й коригування цих понять.

Ключові слова: інклюзивна освіта, інклюзія, ексклюзія, освітня інтеграція, практичне впровадження інклюзивної освіти.

Постановка проблеми. Реалії сьогодення передбачають розгляд інклюзії як специфічної форми суспільного буття людей, зокрема осіб з обмеженими можливостями життєдіяльності, яка реалізується завдяки підтримці та розвитку (або відсутності підтримки) суспільством і його підсистемами (зокрема, підсистемою інститутів освіти) та щодо участі в якій усі члени суспільства мають право вільного вибору.

Інклюзія як форма суспільного буття передбачає для людини з особливими потребами необмежувану участь і свободу вибору міри, форм та способів у всіх соціальних процесах, на всіх щаблях освіти, під час дозвілля, на роботі, у реалізації різних соціальних ролей і функцій. Це законодавчо закріплено в більшості розвинених країн світу. Категорія свободи вибору є фундаментальним принципом соціальної політики держави у сфері інклюзії та має у своїй основі певну філософську й науково-теоретичну основу. У цьому контексті інклюзія розглядається як право вибору кожного учня місця, способу та мови навчання; для учнів з особливими освітніми потребами в разі їх вибору як місця навчання установи загального призначення – створення умов, адекватних за якістю спеціальних освітніх послуг можливостям спеціальної освітньої установи, та повне включення до освітнього процесу масової освітньої установи.

Зазначені уявлення про освітню інтеграцію та її досить успішна реалізація забезпечені у світовій системі освіти конкретними філософськими позиціями, відповідними їм науковими теоріями та методологічними підходами.

Нині очевидним є той факт, що розвиток вітчизняної інклюзивної освіти буде неефективним, якщо просто формально переносити найбільш вдалі зарубіжні моделі в незмінні умови навчання й виховання вітчизняних освітніх закладів загального призначення без осмислення філософії та теорії інклюзії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Співвідношення реалій і практики з теоретико-методологічними підставами інклюзії та ексклюзії має допомогти подолати наявні помилки та попередити їх виникнення в перспективі. Цьому сприятиме й подальше розроблення філософських і теоретико-методологічних підстав дослідження інклюзії та ексклюзії в соціогуманітарних науках.

У межах статті представимо короткий аналіз стану та можливих перспектив дослідження теоретико-методологічних основ інклюзивного навчання з опертям на філософське осмислення цього феномену, а також загальнонауковий і приватно-науковий рівні теоретичних та методологічних основ розвитку інклюзії.

Наведемо приклади відповідних визначень понять «інклюзія» та «ексклюзія», які розглядаються як споріднені в науковій термінології. «Широкий» сенс інклюзії (інклюзивної освіти) полягає в розгляді інклюзивної освіти як гнучкого підходу до навчання, унікального процесу доступної освіти для кожного, у якому ліквідовано бар'єри,

пов'язані з несхожістю вчителів, та створено умови для саморозкриття потенціалу людини [2, с. 115]. Поняття «ексклюзія» використовується під час розгляду процесу блокування (позбавлення певного доступу) через обмеження різних прав, можливостей і ресурсів, які зазвичай доступні для членів іншої групи та є фундаментальними для соціальної інтеграції і дотримання прав людини в цій конкретній групі [18, с. 67].

Для філософії як однієї з форм суспільної свідомості значущим є розроблення світоглядного фундаменту освітньої інтеграції як нової соціокультурної реальності та вироблення методологічних засад пізнання закономірностей застосування й розвитку інклюзивних процесів. Це є можливим у таких філософсько-методологічних аспектах, як історико-філософський, онтологічний, гносеологічний, аксіологічний, філософсько-антропологічний, соціально-філософський.

З огляду на принцип методологічної відносності, відповідно до якого та чи інша педагогічна парадигма (традиція, система) зумовлюється певними (часто різними) філософсько-методологічними установками й нормами, можна констатувати, що вітчизняні та зарубіжні дослідники щодо феномену освітньої інтеграції та способів її реалізації в освітній практиці спираються на методологічні, а отже, і філософські, та науково-теоретичні позиції.

Необхідно зауважити, що сучасна політика європейських країн зорієнтована насамперед на розвиток системи освіти дітей із загальними вадами розвитку (далі – ЗВР) шляхом їх залучення в освітній процес загальноосвітніх закладів. Саме такий підхід забезпечує поєднання освітньої і соціально-гуманістичної парадигми та постає прогресивним шляхом розвитку соціальної взаємодії з дітьми із ЗВР (його підтримують Т. Бут, Е. Гоффман, Т. Лорман, Д. Депплер, Дж. Лупарт, Д. Харві, О. Шпек та інші вчені) [2, с. 13].

В основі зарубіжних досліджень і концепцій інклюзивного навчання лежать філософські ідеї екзистенціалізму, прагматизму, постмодернізму, феноменології, які в теорії та методології конкретних наук (психології, педагогіки, соціології) переломлюються в інтерактивний підхід, який сприяє розвитку таких напрямів, як соціально-феноменологічний і соціально-екологічний, що є теоретико-методологічними підставами впровадження інклюзивної освіти в зарубіжній педагогіці. Так, наприклад, філософія екзистенціалізму запропонувала новий погляд на людину з обмеженими можливостями, її індивідуальне й соціальне буття – представила центральну ідею про екзистенцію, тобто центральне ядро людського «Я», завдяки якому кожна людина є єдиною у своєму роді, неповторною та вільною особистістю, що «вибирає» і «будує» сама себе, своє життя, є відповідальною за свої дії щодо себе й навколишнього світу [11, с. 151–155].

Вибір методології у процесі розгляду феномену інклюзивного навчання визначається метою, завданнями та характером діяльності в його межах. Для адміністративно-організаційної діяльності

та вирішення організаційно-педагогічних завдань доцільно використати системно-синергетичний підхід. Так, з опертям на системно-структурний і функціонально-цільовий варіанти системного підходу під час аналізу процесу впровадження інклюзії в нашій країні можна виявити, що з двох організаційно-адміністративних моделей цього процесу, які існують у світовій практиці (модель «поглинання» та модель «співіснування»), вибрали найгіршу модель – «поглинання», у якій порушено фундаментальний принцип інклюзії, а саме свободу вибору місця навчання. Більшість європейських країн реалізують іншу модель – «співіснування», яка не спотворює ключові ідеї інклюзивного процесу [12, с. 109]. Застосування синергетичного підходу під час вирішення організаційно-педагогічних завдань інклюзії дає змогу як виявляти точки бифуркації в розвитку системи й надавати їй своєчасну допомогу, так і надавати синергетичного характеру цій допомозі [11, с. 101–105].

З позицій конструктивізму проблема дефіцитарності людини з обмеженими можливостями переноситься у площину відновлення динамічної рівноваги між нею та системою навколишнього середовища. У цьому можливі різні варіанти розвитку зазначених відносин: від змін, які наявні в середовищі, задоволення потреб людини в саморозвитку до редукування й спотворення траєкторії саморозвитку та становлення «Я» людини за ригідності довкілля [6, с. 17].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Дослідження проблем інклюзії не може залишити без уваги питання етики – норм і правил людської поведінки, обов'язків людей одне щодо одного в умовах спільного навчання, а також проблему формування інклюзивного соціального середовища під впливом гуманістичної етики. Формування гуманістичного середовища, яке забезпечує рівноправність суспільного буття людей, зокрема осіб з обмеженими можливостями життєдіяльності, можливе шляхом дослідження цього явища в різних соціогуманітарних науках, зокрема філософії, культурології, соціології, педагогіці. Розгляд теоретико-методологічних підходів до дослідження інклюзії та ексклюзії в межах окремих соціогуманітарних дисциплін стане основою проведеного аналізу у представленій роботі.

Мета дослідження – провести аналіз теоретико-методологічних засад дослідження інклюзії та ексклюзії в соціогуманітарних науках (філософії, психології, соціології, педагогіці). Основними шляхами досягнення зазначеної мети повинні стати, по-перше, аналіз характерних ознак процесу інклюзії та ексклюзії; по-друге, фокус на основних поняттях, моделі навчання, специфіці практичного впровадження інклюзивної освіти в умовах сьогодення; по-третє, розгляд теоретико-методологічних засад інклюзії та ексклюзії в соціогуманітарних науках.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочнемо розгляд теоретико-методологічних підходів до вивчення явища інклюзії та ексклюзії з розгляду філософського підходу, формування якого

опосередковано впливало на розвиток досліджень в інших соціо-гуманітарних науках. Сучасні умови соціуму повинні забезпечити буття людини з обмеженими можливостями в такий спосіб, щоб вона мала можливості стати рівноправним членом суспільства, реалізувати себе в цьому суспільстві. Проблеми інклюзивного підходу розглядаються різними філософськими дисциплінами, що забезпечує можливість світоглядного вивчення цього явища. Так, з позицій філософської антропології дослідники можуть підійти до вивчення антропологічних аспектів розвитку людини з обмеженими можливостями, з огляду на положення, що вона більшою мірою, ніж будь-яка інша людська істота, потребує освіти, яка робить для неї можливим саморозвиток і самореалізацію [1, с. 21]. Це забезпечується лише в діалогічному процесі постійної та активної взаємодії людини із соціокультурним оточенням упродовж її життя й діяльності в умовах певного історичного часу.

Окремо варто зупинитися на науковому аналізі понять «інклюзія» та «інтеграція». Він підводить до думки, що інтеграція відрізняється спробою «повернути» осіб із ЗВР у суспільство, тобто забезпечити альтернативу сегрегації. Інклюзія спрямована на збільшення ступеня участі всіх без винятку людей у соціальних процесах. На відміну від інтеграції інклюзія припускає, що в її розвитку зацікавлені всі люди, а не тільки люди із ЗВР. Усі вони беруть активну участь у досягненні очікуваного результату інклюзії, оскільки люди, незалежно від їхніх особливостей, в інклюзивному суспільстві не лише прагнуть одних і тих самих соціальних цілей, а й досягають (нехай навіть різними шляхами) певного соціального статусу, самореалізації, прихильності.

Застосування філософського підходу розпочнемо з розгляду аксіологічних позицій, які допомагають аналізувати проблеми ціннісного ставлення до самого феномену інклюзивної освіти та людини з обмеженими можливостями в умовах цієї освіти. Результати осмислення можуть бути долучені до вирішення онтологічних проблем, таких як проблема якості буття людини з обмеженими можливостями за наявності та відсутності інклюзивного навчання [9, с. 145–146]. Характер вирішення цих проблем визначає особливості соціально-філософського осмислення життєдіяльності людини з обмеженими можливостями, насамперед її освіти, соціалізації та виживання в сучасному світі.

У межах психології широкого розвитку набула концепція гуманістичної психології. Її витоками стали феноменологія (напрямок філософії, що розглядає структури свідомості та явища, які в ній відбуваються [21, с. 211]) та екзистенціалізм (напрямок філософії, що позиціонує й досліджує людину як унікальну духовну істоту, яка здатна до вибору власної долі [5, с. 201]), які своєю чергою забезпечили розвиток гуманістичної психології та розроблених у її руслі технологій інклюзивного навчання.

Соціологічні науки в межах інклюзивного підходу впроваджують соціально-феноменологічну концепцію, яка найповніше представлена в роботах Е. Гуссерля [3], Г. Шпета [23], Р. Ингардена [10] та інших учених. Феноменологічний напрям виявляється в осмисленні природи дитини, досвіду її чуттєвого життя, які існують у певному соціально детермінованому просторово-часовому й мовному середовищі. Отже, саме соціальна інклюзія підтримує різноманітність в інтересах не окремих груп осіб, а демократичного суспільства загалом, спрямованого на дотримання прав і свобод, тобто підвищує якість життя всіх без винятку громадян.

Ще одним напрямом досліджень інклюзії та ексклюзії в соціології є концепція нормалізації, яка передбачає, що поруч з інвалідом обов'язково має бути хтось; при цьому ставлення інваліда до самого себе та ставлення суспільства до нього істотно не змінюється, у нього виникає почуття залежності й незахищеності. Таким чином, сьогодні актуалізується необхідність створення наукових основ і методичних умов включення осіб з інвалідністю в соціальний простір. Сучасний розвиток суспільства вимагає розроблення нової моделі інклюзії, що дасть змогу розширити наукові уявлення про цей феномен, а також створити нову парадигму соціальної роботи з особами, які мають інвалідність.

Як вважає С. Тарасенко, соціальна практика наголошує більше на відмінностях, ніж на схожості людей [19, с. 12]. Зауважимо, що це цілком правомірно з позиції концепції нормалізації, проте не відповідає пріоритетам інклюзії. Людська гідність створює справжнє поле самоповаги, відбиває саму сутність людини, закріплює ідею про неповторність і цінність для суспільства кожної людини. На думку С. Шаракшане, гідність як константа буття особистості передбачає, що людина не спроможна визнати своє життя, якщо суспільство змушує її жити в умовах, які позбавляють її почуття власної гідності [22, с. 101]. Ж. Усманов вважає, що оцінювати соціально-правові механізми необхідно, зокрема, з позиції їх спрямованості на визнання людської гідності [29, с. 1531]. Отже, концепція людської гідності розкриває механізм розвитку сучасного суспільства. Пропонована вченим модель людської гідності у своїй основі має феномени причетності, які в зарубіжних підходах визнаються центральними характеристиками інклюзії [29, с. 1532].

Засобом оптимізації соціальних процесів для молодих людей з інвалідністю та створення оптимальних умов для їх особистісної самореалізації Г. Жигунова вважає вивчення їх повсякденності, що й було зроблено автором [3]. Результати цього дослідження дають можливість вивести молодих людей з інвалідністю на межі традиційних для інвалідів видів діяльності, життєвих стратегій і способу життя в широкі соціальні практики, тобто порушити нав'язані їм громадські сценарії, подолати одноманітність завдяки збагаченню соціального репертуару їх поведінки, розширенню спектра доступних соціальних ролей.

На наше переконання, саме такими причинами може зумовлюватися низька ефективність соціальної реабілітації та адаптації осіб з обмеженими можливостями, оскільки створюються передумови для їх витіснення із соціальних практик, що неминуче призводить до ізоляції, причому не тільки зовнішньої, а й внутрішньої: самотності, переживання своєї непотрібності, почуття приреченості. Загалом можна сказати, що основними категоріями соціальної інклюзії є насамперед повага, самореалізація, загальнолюдські цінності (спілкування, прихильність, дружба, переживання як цінність тощо).

Теоретико-методологічні підходи до розгляду інклюзії та ексклюзії найширше представлені в педагогічних дослідженнях. Конструктивістська методологія дає змогу обґрунтувати та надалі розвивати педагогічні технології інклюзивного навчання в частині організації, форм, методів, прийомів роботи в руслі вимог конструктивістської дидактики [7, с. 42]. Ще одним напрямом є педагогічна деонтологія як специфічна для моральності форма прояву соціальної необхідності у професійній діяльності педагога, зокрема такого, який працює в умовах інклюзії (Н. Назарова [15], Х. Хекхаузен [19]). Інклюзія та ексклюзія розглядаються як своєрідна філософія, яка задовольняє потреби в освіті, розкриває та розвиває індивідуальні здібності, підтримує і надає впевненості, сприяє адаптації, соціалізації, самореалізації, набуттю досвіду (комунікативного, соціального, психологічного). Результатом інклюзивного навчання має стати гармонійно розвинена особистість, яка не дистанціює себе від суспільства та не відчуває відчуження, здатна до самостійного й повноправного життя в суспільстві [6, с. 25].

Отже, проблема формування нової соціокультурної реальності та вироблення методологічних засад пізнання закономірностей застосування й розвитку інклюзивних процесів реалізовується в різних соціогуманітарних науках (філософії, психології, соціології, педагогіці). Результатом цього процесу має бути становлення нового гуманістичного середовища, яке забезпечує рівноправність суспільного буття людей, зокрема й людей з обмеженими можливостями життєдіяльності.

Висновки і пропозиції. Унаслідок проведеного дослідження можна констатувати, що розроблення світоглядного фундаменту інклюзії та ексклюзії як нової соціокультурної реальності, а також вироблення методологічних засад пізнання закономірностей застосування й розвитку інклюзивних процесів можливе у філософсько-методологічному, історико-філософському, онтологічному, гносеологічному, аксіологічному, філософсько-антропологічному, соціально-філософському аспектах.

Формування гуманістичного середовища, яке забезпечує рівноправність суспільного буття людей, зокрема осіб з обмеженими можливостями життєдіяльності, можливе шляхом дослідження цього явища в різних соціогуманітарних науках, зокрема філософії, культурології, соціології, педагогіці.

Проведений аналіз стану та можливих перспектив вивчення теоретико-методологічних основ інклюзивного навчання з огляду на сучасне філософське осмислення цього феномену забезпечив виявлення напрямів удосконалення наявних проблем.

Сучасне співвідношення стану вітчизняної інклюзії та ексклюзії з теоретико-методологічними засадами соціогуманітарних наук забезпечить процес удосконалення й коригування цих понять.

Основним напрямом на шляху подолання наявних проблем розвитку інклюзивної вітчизняної освіти має стати розроблення філософських і теоретико-методологічних підстав інклюзії та ексклюзії.

Список використаної літератури

1. Бим-Бад Б. Педагогическая антропология : курс лекций. Москва : Логос, 2002. 177 с.
2. Бондар В. Інклюзивна освіта як соціально-педагогічний феномен. *Рідна школа*. 2011. № 3. С. 10–14.
3. Гуссерль Е. Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія. Вступ до феноменологічної філософії. *Філософська думка*. 2002. № 3. С. 134–149.
4. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Москва : Академический проект, 2009. 489 с.
5. Екзистенціалізм. *Філософський енциклопедичний словник* / В. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України ; Абрис, 2002. 742 с.
6. Ерганова О. Интеграция и инклюзия в аспекте. *Инклюзивное образование: методология, практика, технологии* : материалы международной научно-практической конференции, г. Москва, 20–22 июня 2011 г. / редкол. : С. Алехина и др. Москва : МГППУ, 2011. С. 17.
7. Жигунова Г. Социальная идентичность лиц с ювенальной инвалидностью : монография. Москва ; Берлин : Директ-Медиа, 2014. 207 с.
8. Загвоздкин В. Общечеловеческое образование, или суть и смысл вальдорфской педагогики. *Директор школы*. 2000. № 1. С. 41–49.
9. Ильин В. Аксиология. Москва : Изд-во МГУ, 2005. 216 с.
10. Ингарден Р. Введение в феноменологию / пер. А. Денежкина, В. Куренного. Москва : Дом интеллектуальной книги, 1999. 121 с.
11. Інвалідність та суспільство : навчальний посібник / Л. Байда, О. Красюкова-Енс, В. Азін та ін. ; за заг. ред. Л. Байди, О. Красюкової-Енс. Київ : Київський університет, 2011. 188 с.
12. Індекс інклюзії : навчально-методичний посібник / О. Патрикєєва, Н. Софій, І. Луценко, І. Василяшко ; за заг. ред. В. Шинкаренка. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. 96 с.
13. Інклюзія як нова філософія освіти. *Радість дитинства – вільні рухи*. 2009. № 4. С. 8.
14. Максименко Н. В Україні зростає кількість дітей з обмеженими можливостями здоров'я. *УНІАН Здоров'я*. 2011. № 46. С. 3.
15. Міщук Л. Інклюзивна освіта як умова соціалізації дітей з обмеженими можливостями здоров'я у процесі навчання. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Znpkhist/2012_5/12mliupn.pdf (дата звернення: 24.12. 2021).

16. Назарова Н. Конструктивизм как методологическая основа научных исследований и инновационных тенденций в специальном образовании. *Специальная педагогика и специальная психология: современные проблемы теории, истории, методологии* : материалы Третьего международного теоретико-методологического семинара, г. Москва, 4 апреля 2011 г. / ред. кол. : Н. Назарова и др. Москва, 2011. С. 4–9.

17. Програма: «Через освіту до соціальної інтеграції» / Національна Асамблея осіб з обмеженими можливостями здоров'я України. URL: <http://naini.org.ua> (дата звернення: 24.12. 2021).

18. Оксамитная С., Хмелько В. Социальная эксклюзия в Украине на начальной стадии реставрации капитализма. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2004. № 3. С. 66–77.

19. Тарасенко Е. Социальная политика в области инвалидности. *Журнал исследований социальной политики*. 2004. № 2(1). С. 7–28.

20. Усманов Ж. Понятие «достоинство человека» и его научно-философская сущность. *Молодой ученый*. 2015. № 10. С. 1530–1532.

21. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность : в 2 т. / пер. с нем. под ред. Б. Величковского. Москва : Педагогика, 1986. Т. 1. 408 с.

22. Шаракшанэ С. Суть и смысл понятия «достоинство личности» в контексте философской антропологии. *Гуманитарные и социально-экономические науки*. 2006. № 3. С. 60–65.

23. Шпет Г. Явление и смысл (феноменология как основная наука и ее проблемы). Москва : Гермес, 1914. 219 с.

Mykytiuk I. V. Theoretical and methodological foundations of inclusion and exclusion study in the social sciences and humanities

The article is devoted to the problems of research of inclusion and exclusion in the framework of socio-humanitarian sciences. Despite the fact that the issue of inclusion and exclusion is the subject of professional discussion of most socio-humanitarian sciences, today there is a significant lack of information about the real problems of research on these issues. Modern domestic and foreign theoretical and methodological studies of inclusive education are based on philosophical ideas of existentialism, pragmatism, postmodernism, phenomenology, providing practical implementation of the interactive approach, which formed the basis for inclusive education in both domestic and national languages. Given the principle of methodological relativity, according to which the pedagogical paradigm of inclusive education is determined by certain philosophical and methodological attitudes, the phenomenon of educational integration is realized in practical educational activities based on philosophical and scientific-theoretical positions. Given the above, our study is devoted to the analysis of the state and possible prospects of studying the theoretical and methodological foundations of inclusive education, based on a philosophical understanding of this phenomenon. The author emphasized that the development of the worldview basis of inclusion and exclusion as a new socio-cultural reality, and the development of methodological foundations for the knowledge of the patterns of application and development of inclusive processes are possible in such aspects as: philosophical-methodological, historical-philosophical, ontological, socio-philosophical aspects. It is noted that the formation of a humanistic environment, providing equality of social existence of people, considering people with disabilities, is possible through the study of this phenomenon in different socio-humanitarian

sciences, in particular, philosophy, culturology, sociology, pedagogy. The modern correlation of the state of domestic inclusion and exclusion with the theoretical and methodological foundations of socio-humanitarian sciences will provide the process of improvement and adjustment of these concepts.

Key words: *inclusive education, inclusion, exclusion, educational integration, practical implementation of inclusive education.*